

HAMMER'İN GÖZÜYLE OSMANLI İMPARATORLUĞUNDA YÖNETİCİ SINIFLAR

Ali Ülkü AZRAK (*)

I. GİRİŞ

Sadece Osmanlı siyasi tarihi değil, Osmanlı İmparatorluğu'nun yönetim örgütü ve bu örgütü oluşturan yönetici sınıflar hakkında da sistematik ve özgün kaynaklara kadar inen ayrıntılı, bilimsel araştırma ve inceleme eserlerinin ilk kez Avusturyalı doğu-bilimcisi Joseph Freiherr von HAMMER-PURGSTALL'in kaleminden çıktığı, tartışılmaz bir gerçektir. HAMMER, on bir ciltlik «Osmanlı Tarihi»nin son cildinde yer verdiği sayısız denebilecek kadar çok kaynaktan oluşan bibliyografya bir yana bırakılırsa, «Osmanlı Siyasi ve İdari Teşkilâtı» adlı iki ciltlik eserinin başında, yararlandığı Osmanlı ve batı kaynaklarının sistematik bir listesine yer vermiştir. Bu listeye bir göz atılması bile, Hammer'in, ele aldığı konuları ne denli ciddi ve titiz bir incelemeden geçirdiğini anlamaya yeter. Gerçekten yazar, bu kaynakları Osmanlı kaynakları ve Avrupa kaynakları olarak ikiye ayırdıktan sonra, Osmanlı kaynakları başlığı altında tarih eserlerini ve derlemeleri zikretmektedir. Tarih eserlerinden basılı olan ve elyazması olanları da ayrı gruplar içerisinde toplamıştır. Basılı olanlar ezcümle Naima'nın, Çelebizade'nin, Suphi'nin ve Hacı Kalfa'nın (yani Kâtip Çelebi'nin) eserleridir. Elyazması olanlar da Saadettin'in, Nişancı Paşa'nın, Peçevi'nin ve Hüseyin Vecihi'nin eserleridir. Derlemeler ise, Kanunnamelerle Nahiye ve Asafname gibi yönetim sanatına ilişkin eserlerden ve Padişahların fermanlarıyla diğer belgelerden oluşmaktadır. Avrupa kaynaklarına gelince; burada yazarın en eski eserleri bile arayıp bularak incelemek hususunda büyük bir çaba ve titizlik gösterdiğini saptayabiliyoruz. Gerçekten

(*) Doç. Dr. Ali Ülkü Azrak, İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi öğretim üyesidir.

HAMMER, 1526 yılında Türkiye'de (kendisi Türkiye sözcüğünü kullanıyor) bulunan bir Alman'ın dostuna yazdığı mektuptan tutunuz da, Rotterdam'lı ERASMUS'un Osmanlı Devleti'nin nasıl yenilgiye uğratılabileceği konusunda tavsiyeleri içeren tarihsiz bir kitabına varıncaya kadar en eski batılı kaynaklara başvurmuştur. Bunların arasında dikkat çekici olan bir eser, Osmanlı tarihi araştırmaları yapan Türk yazarlarının da yollamalarda buldukları ünlü Fransız doğu-bilimcisi Mouradgea d'Ohsson'un «Tableau général de l'Empire Ottoman» adlı eserinin 1787 - 1790 yıllarında yayınlanmış olan kısmıdır.

Hammer, Osmanlı tarihi konusunda Avrupa kaynaklarının yetersizliği üzerinde durarak, Avrupalı doğu-bilimcilerinin pragmatik ve eleştirel bir yaklaşıma sahip eserler yazmak hususunda henüz pek geri bir düzeyde kaldıklarını, hele kanunnameler, vak'anüvislerin eserleri ve çoğu İstanbul baskılı sâlnameler (annales) gibi özgün kaynaklara başvurmamış olmaları nedeniyle çok kez aslına uygun (authentique) olmayan, ikinci, üçüncü elden bilgileri aktarmakla yetindiklerini belirtiyor (1). Bu bakımdan Hammer'in tüm batılı Osmanlı tarihi yazarlarına üstünlüğü tartışma götürmez; hatta, Hammer'in orijinal (özgün) kaynakları incelemek suretiyle ortaya çıkardığı sistematik ve bilimsel eserlerin, Türk tarih yazarlarının bir zamanlar tümüyle boş bıraktıkları ve hâlâ üzerine yeterince eğilmedikleri alanları ve konuları da kapsadığını söylersek pek de abartmış olmayız kanısındayım.

II. OSMANLI TOPRAK ARİSTOKRASİSİNİN DOĞUŞU VE YAPISI

1. Batılı tarihçilerden kimileri Greko-Romen kültürü savunuculuğunu yaparak, Türklerin Anadolu'ya yerleştikten

(1) Bk. HAMMER, Des osmanischen Reichs Staatsverfassung und Staatverwaltung dargestellt aus den Quellen seiner Grundgesetze, Wien, 1815, C. II, sh. 470. Şunu da ekleyelim ki, Hammer sadece Türkçe değil, Arapça ve Farsça yazılmış kaynaklardan da geniş ölçüde yararlanmıştı.

sonra kendili onları etkisi rını ileri sü laşımı ise b rılmıştır. Ge gibi hususlar Osmanlılar a açmıştır. Fak cü gibi abar sine devlet l da rastlanma luğunda oldu çiminin de b retlemiştir (3)

Hammer yeni Pers ve men oldukla Selçukluların çısı olarak k rak düzeniy düzeni pek a tür (4). Son rinden Osma tan, kılıç, at, leri hutbe ol

(2) Bk. CHAR RAMBAU GROUSS batılı tari rüş de F Osmanlı Bk. Bizar tanbul, 19 (3) Bk. HAM nuda bilg bari'nin e (4) HAMMER

sonra kendilerinininkinden daha ileri düzeyde olduğu ve ilerde onları etkisi altına alacağı iddia edilen bu kültürü yıktıklarını ileri sürmüşlerdir (2). **Hammer**'in Osmanlı tarihine yaklaşımı ise batı literatürüne özgü bu gibi ön-yargılardan sıyrılmıştır. Gerçi, **Hammer** de saray merasimi ve devlet erkânı gibi hususlarda İranlılar, Araplar, Bizanslılar, Selçuklular ve Osmanlılar arasında bir kültür etkileşiminin varlığından söz açmıştır. Fakat Bizans kültürünün üstünlüğü ve etkileyici gücü gibi abartmalı görüşlere **Hammer** asla iltifat etmemiş, aksine devlet hiyerarşisinin, izlerine Araplarda ve Bizanslılarda da rastlanmakla birlikte, asıl kökeninin eski Pers İmparatorluğunda olduğunu ve Selçuklularla Osmanlılarda görülen biçiminin de bu eski orijinaline birçok bakımdan uyduğunu işaretlemiştir (3).

Hammer'e göre görkemli halifelik parçalanarak Arap, yeni Pers ve Türk soyundan gelme yönetici sülâlelerinin egemen oldukları devletlere ayrıldıktan bir süre sonra Konya Selçuklularının da çözülmeye uğraması üzerine, onun mirasçısı olarak kurulan Osmanlı Devleti, Selçuklu Devleti'nin toprak düzeniyle maliye, ordu ve yargı örgütünde uyguladığı düzeni pek az değiştirmek suretiyle benimseyerek sürdürmüştür (4). Son Selçuklu hükümdarı II. Alâeddin'in, Türk beylerinden Osman Bey'e Karacahisar'da timar toprağı, tuğ, kaptan, kılıç, at, kös, sancak ve berat verdiğini, fakat cuma günleri hutbe okutma, para basma, cami yaptırma ve vakfetme,

(2) Bk. Charles DIEHL, Byzance, Paris, 1919, sh. 325-327; LAVISSE et RAMBAUD, Histoire générale, C. IV, Paris, 1925, sh. 750 vd.; R. GROUSSET, Histoire de l'Asie, Paris, 1922, sh. 393. Sözü edilen batılı tarihçilerin görüşlerinin tam karşıtı olan diğeri bir uç görüş de Fuat KÖPRÜLÜ tarafından ileri sürülmüştür. Buna göre Osmanlı Devleti'nde yegâne uygar ve egemen unsur Türklerdir; Bk. Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Tesiri, İstanbul, 1981, sh. 202 vd.

(3) Bk. HAMMER, Staatsverfassung, C. I, sh. 36-37. **Hammer**, bu konuda bilgi verirken İranlı tarihçilerden Nikbi Bin Mesud ve Tabari'nin eserlerine yollamada bulunmaktadır, bk. a.g.e., sh. 43.

(4) HAMMER, a.g.e., C. I, sh. 48.

imam ve kadı atama gibi hükümlerlik haklarından sayılan ayrıcalıkları kendinde muhafaza ettiğini, Kâtip Çelebi Tarihi'ne yollamada bulunarak aktarmaktadır (5). Bununla beraber Osman Bey, kendisinden önce İran ve Türk beylerinin halifelige karşı takındıkları tavra benzer bir biçimde, II. Alâeddin'in kendisine verdiği yetkileri aşarak, önce Karacahisar'daki bazı toprakları yakınlarına timar olarak dağıtmış, sonra da birkaç kiliseyi camiye çevirmiş, Karacahisar camiine imam ve müezzin, kentte bir de kadı atamıştır. Kendi adına hutbe okutmağa ve sikke kestirmeğe cüret edecek kadar ileri gidemeyse de, bu cüretkâr adımı oğlu Orhan Bey atmaktan çekinmeyecektir. Bu nedenledir ki, Osmanlı Devleti'nin temelleri Osman Bey döneminde atılmış olmakla birlikte, devlet yürürlükteki kamu hukuku kurallarına göre, ancak Orhan Bey'in sikke kestirmek ve hutbe okutmak gibi egemenlik haklarını kullanmasıyla kurulmuş sayılmaktadır (6). Orhan Bey, ilk kez sürekli bir ordu kurmakla kalmamış, babası gibi, zaptettiği toprakları da (özellikle Bursa ve yöresindekileri) fetihle yararlık gösterenlere timar olarak dağıtmıştır. Böylelikle, Asya kökenli Türk boyunun aşiret düzeninden **askeri toprak aristokrasisinin** oluşturduğu feodal tabana dayalı bir toprak düzenine geçilmiştir. **Hammer**'in, bu ilgi çekici gelişmeye yeterince eğildiği söylenemez. Gerçekten Osman'ın 1299'da Bilecik ve yöresini fethettikten sonra özellikle Uludağ yakınlarındaki toprakları, aralarında kayınpederi Edebâli'nin de bulunduğu savaşçı yakınlarına dağıttığını, Osmanlı Tarihi adlı büyük eserinde anlatan **Hammer** (7), **Âşıkpaşazade Tarihi**'nde işaret olunduğu üzere bu toprakların kayıtsız ve şartsız veraset yoluyla babadan oğula geçtiği (8) ve böylelikle, bizde bazı ya-

(5) HAMMER, a.g.e., C. I, sh. 49-50.

(6) HAMMER, a.g.e., C. I, sh. 51.

(7) HAMMER, Die Geschichte des Osmanischen Reiches, C. I, Pest, 1927, sh. 61-62.

(8) **Âşıkpaşazade**, eserinde Osman'ın «Her kime kim bir timar verem, biri onun elinden bila sebep almayalar. Ol kişi ölücek oğluna virsünler...» buyurduğunu yazar, bk. **Âşıkpaşaoğlu Tarihi**, Devlet Kitapları İstanbul, 1970, sh. 24.

zarların kabul ettikleri gibi (9), bu topraklar üzerinde klasik timar düzenindeki tasarruf yetkisini aşarak mülkiyet hakkına yaklaşan bir yetkinin doğmuş olduğu gerçeğinin üzerinde hiç durmamıştır (10). Oysa bu, aşağıda tekrar değinileceği gibi, Osmanlı yönetici sınıflarının kökeninde varolan feodal eğilimleri yansıtması bakımından tartışılmaya değer önemli bir husustur. Örneğin **Hammer**, Kanuni Sultan Süleyman'ın 1530 tarihli Kanunnamesinde Rumeli Beylerbeyi Mustafa'ya hitaben, timarın babadan oğula geçişinde, ancak **tezkiresiz timar** hükmüne girecek küçük topraklar için kendi başına berat verebileceği, büyüklerini ise tezkiresiyle birlikte Bâbıâli'ye havale etmek mecburiyetinde olduğu hükmünü ısdâr ettiğini belirtmektedir (11). Kanunname bu hükmün yer almasının, **Hammer**'in pek ilgisini çekmediği anlaşılan nedeni ise, özellikle Rumeli'de sipahilerin Beylerbeyinden kopardıkları «**tahvil hükmü**» sayesinde mahlûl (serbest kalmış) timar ve zemetleri, giderek hızlanan bir tempoyle ele geçirmeleri ve beri yandan da tasarruf haklarını mülkiyet hakkına dönüştürmeğe çalışmalarıdır. Gerçekten Kanuni Süleyman, bu suretle merkezin otorite ve denetimini artırarak, feodal eğilimlerle etkili bir biçimde mücadele etmek istemiştir ve bunda bir ölçüde başarılı da olmuştur. **Hammer** sadece Kanuni'nin aldığı bu önlemlere işaret etmekte (13), lâkin bunların ne sebepleri ne de sonuçları üzerinde durmaktadır. Bununla bera-

(9) Bk. Fuat KÖPRÜLÜ, Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluşu, Ankara, 1971, sh. 182; Taner TİMUR, Kuruluş ve Yükseliş Döneminde Osmanlı Toplumsal Düzeni, Ankara 1979, sh. 64.

(10) Bununla beraber **Hammer**, Osmanlı siyasi ve idari teşkilâtı üzerine yazdığı eserde, taşınır ve taşınmaz mallar üzerinde özel mülkiyetin Osmanlı hukuk rejiminde mevcut olduğunu, fakat timara verilmiş topraklar üzerindeki zilyedlik ve tasarruf yetkilerinin mutlak ve kayıtsız şartsız miras yoluyla geçen gerçek anlamda bir mülkiyet hakkına değil, savaflara katılma koşuluna bağlı ve prensip itibarıyla geçici olarak hükümdar tarafından verilen sınırlı bir mülkiyet hakkına dayandığını söylemektedir, bk. Staatsverfassung, C. I, sh. 340-341.

(11) Bk. HAMMER, Staatsverfassung, C. I, sh. 352.

(13) HAMMER, Geschichte, C. III, sh. 225 vd.

ber, **Hammer**'in Osmanlı toprak düzeni ve özellikle miri toprakların hukuki rejimiyle de meşgul olduğunu ve bu konuda kanunnamelere, hatta fetvalara kadar orijinal belgeleri incelediğini ve böyle davranmayan batılı tarihçileri de **Osmanlı toprak düzeni hakkında karmakarışık ve anlaşılmaz şeyler söyledikleri için** eleştirdiğini de (14), ifade etmeyi bilimsel tarafsızlığın bir gereği saymaktayız.

2. **Hammer**'in ilginç bir yaklaşımı da Osmanlı Devleti'nde üst düzeydeki yöneticilerin oluşturduğu **siyasi örgüt**le, bunların dışında kalan devlet memurlarının oluşturduğu **idare örgütü** arasında oldukça tutarlı bir ayırım yapmasıdır. Gerçi **Hammer**, bu ayırımı ön plânda Fatih Sultan Mehmed'in Devletin siyasal yapısının dört elemanını oluşturan «**Erkânı Devlet**»e ilişkin Kanunnamesine dayandırmaktadır (15). Fakat **Hammer**'e gelinceye kadar, Osmanlı Devleti üzerine yazı yazanlardan hiçbirinin, Osmanlı Devlet örgütünü böylesine modern bilimsel bir yaklaşımla, siyasi ve idari olarak iki ayrı kısım halinde ele alıp incelediğine tanık olunmaz. **Hammer**'in incelemelerinin vurgulanması gereken özgün yanlarından biri de budur.

Hammer, hükümdarın kutsal kişiliğinin devlet idaresinden ayrı, onun üzerinde olduğuna ve bunun doğal bir sonucu olarak da, sadece hükümdara bağlı olan ve ondan emir alan bir «**saray erkânı**» kategorisinin de bulunduğuna işaret ediyor (16). Bu ise, onca, Osmanlı Devleti'nin ileri bir kültür düzeyine eriştiğinin bir belirtisidir. Gerçekten, **Hammer**'e göre, batılı yazarlarca, doğu monarşilerinde monarkın kişiliğinin Devletin en yüce amaçlarıyla karıştırıldığı, özdeşleştirildiği ve bu nedenle de «**Saray Erkânı**» ile «**Devlet Erkânı**»nın da birbirine karıştığı, kaynaştığı yolunda sık sık ortaya atılan görüş, ancak yeni kurulan Devletler için söz konusu olabilir. Gerçekten kuruluş aşamasındaki devletlerde siyasi ve idari

(14) HAMMER, Staatsverfassung, C. I, sh. 339.

(15) HAMMER, a.g.e., C. I, sh. 60.

(16) HAMMER, a.g.e., C. II, sh. 5.

güçler ve makamlar henüz temiz bir biçimde birbirinden ayrılmamış olup, Despotun kişiliğinde kaynaşmış durumdadır. Fakat Devletin temel yapısına ilişkin kanunlar çıkarıldıktan sonra hükümdarın kişiliği, devletin yüce amaçlarından, üst düzey yöneticileri de (yani Devlet Erkânı da) saray memurlarından (yani Saray Erkânından) ayrılır.

Hammer'in de büyük bir açıklıkla gördüğü ve saptadığı gibi, Osmanlı Devleti'nde «**Menasibi Hassa**» adını alan ve «**Menasibi Âmme**»den, yani devlet makamlarından ayrılan, saray makamları da kendi içersinde bir meratip silsilesine, yani hiyerarşiye tabidir. Devlet Makamlarına (**Menasibi Âmme**) gelince; bunlar «**Menasibi Kalemîye**» (mülkiye hizmetleri), «**Menasibi Maliye**» (maliye işleri), «**Menasibi İlmiye**» (bilim ve yargı hizmetleri) ve «**Menasibi Seyfiye ya da Seferiye**» (askerlik hizmetleri) olmak üzere dört sınıfa ayrılır(17).

III. SON ÇÖZÜMLEME

Hammer'in, Osmanlı yönetici sınıfları hakkında, burada sözü edilen her iki eserinde yaptığı açıklamalardan bize en dikkat çekisi olarak görünen hususlar şöylece özetlenebilir:

1. Osmanlı Devleti'nin kuruluşunu izleyen dönemde, oldukça hızlı bir tempo içersinde bir bürokratik yapı oluşmuştur. Bu yapının egemen öğeleri, gelişme sürecinin başından itibaren, egemenliklerini «**askeri toprak soyluluğu**» temeline dayandırmışlardır. Hatta İlmiye sınıfından (din adamları arasından) da böyle aristokratik üstünlük ve ayrıcalıklar sağlayanlar çıkmıştır. **Hammer**, buna örnek olarak Orhan Bey'in 1326'da Bursa'yı fethederken çok yardımını gördüğü İranlı **Molla Sinan'a** çok verimli toprakları timar olarak bahşetmiş olduğunu ve Sinan'ın bu sayede kısa bir süre içersinde çok zenginleştiğini, sonunda kendisine bir soyluluk işareti olan «**Paşa**» unvanının da verildiğini anlatmaktadır (18). Sinan Pa-

(17) HAMMER, a.g.e., C. II, sh. 6.

(18) HAMMER, Geschichte, C. I, sh. 156-157.

şa, Osman Bey zamanında paşa unvanını elde eden üç din adamı: Arifbillâh Paşa, Muhlis Paşa, Aşık Paşa ve Orhan Bey'in kardeşi Alâeddin Paşa, oğlu Süleyman Paşa ile birlikte Osmanlı Devleti'nin ilk paşalarından biri olmuştur (19).

Bu soyluluk geleneği, daha sonra başka biçimlere bürünerek devam etmiştir. Gerçekten II. Murat döneminde **Mihal-oğlu (Kösemihal)** ve **Samsama Çavuş** aileleri, **Miri Âhur** ya da **Mirahur (İmrahor)** ve **Çavuşbaşılık** unvanlarını veraset yoluyla çocuklarına geçmek üzere tekellerine almışlardır. **Hammer**, bu hizmet unvanlarının vesaret yoluyla geçmesi olgusunu, batıda aristokrasinin oluşumu dönemindeki duruma benzer bir durum olarak görüyor (20). Aslında Osmanlı aristokrasisinin bu yönde gelişmesi, merkezin kudretini artırdığı için teşvik de görmüştür. Fakat aristokratik eğilimlerin merkez örgütü dışında kalan taşra örgütüne de sıçrayarak feodal öğeler içeren birtakım güç odaklarının oluşmağa başlaması karşısında ilk tepki Fatih Sultan Mehmed'den gelmiştir. Gerçekten II. Mehmed, feodal eğilime sahip aristokratik unsurlara karşı gayet sert bir tavırla harekete geçmiş ve hatta nüfuzunu çok artırmış olan **Vezirozâm Çandarlı Halil Paşa'yı** da öldürterek, Osmanlı tarihinde «vezir öldürten ilk hükümdar» olmuştur (21). Aristokratik-feodal unsurları etkisiz kılıp merkezi güçlendirme çabaları, daha önce de işaretlendiği gibi Kanuni Sultan Süleyman döneminde daha tutarlı ve kararlı bir

(19) HAMMER, Cyrus'un döneminde devlet örgütünün bir insan organizmasına benzetildiğini, örneğin yüksek rütbeli sipahilere Şahın ayakları anlamında **Pai Şah** dendiğini ve **Paşa** sözcüğünün buradan türetildiğini, vergi memurlarının Şahın elleri, Devletin iç yönetimiyle uğraşan bürokratların Şahın gözleri, gizli haber getiren ajanların, yani hafiyelerin Şahın kulakları, hukuku dile getiren yargıçların ise Şahın dili sayıldığını **Xenophon'un** anlatımında aktarmaktadır. **Hammer'e** göre bu eski telâkkiden Osmanlılara kalan, vali, kumandan ve vezir makamlarını işgal eden üst düzey devlet ajanlarına verilen Paşa unvanıdır, bk. Geschichte, C. I, sh. 157.

(20) HAMMER, Geschichte, C. I, sh. 359.

(21) HAMMER, Geschichte, C. I, sh. 560 — C. II, sh. 4 vd.

biçimde sürdürmüştür (22). Kanuni'den sonra taşra eşrafının nüfuz ve kudreti hızla artmağa başlamıştır. **Hammer**'in bildirdiğine göre (23), otuz yılda bir yapılan «arazi tahrirleri» (toprak yazımı) yapılamaz olunca, bir yandan ra'iyet ve çiftliklerin bozulup bozulmadığı denetlenememeğe başlamış, beri yandan da merkezin haberi olmadan taşrada timar alınıp satılması yolunda bir uygulama belirmiştir. **Âyân** ve **Mültezimler** gibi taşra eşrafı, böylece yüzyıllar boyu, **derebeylik ayrıcalıkları** elde etme yolunda çabalar harcamışlar, Devletin merkez yönetimi de bunlarla, zaman zaman güç kazanan, fakat genel çizgisi bakımından giderek zayıflayan bir mücadeleyi 19. yüzyılın sonuna kadar sürdürmüştür.

2. Osmanlı hükümdarlarının, devletin merkez ya da taşra örgütünde beliren **güç yoğunlaşmaları** karşısında başvurdukları önlem, **devşirme usulü** olmuştur. Böylece, yönetimdeki Türk asıllı elemanlar karşısında devşirmeler, çoğu kez denge yaratıcı bir güç olarak kullanılmıştır. Fakat devşirmelerin sakıncalı olabilecek ölçüde güç kazandıkları dönemlerde de, Türk asıllılar bir denge unsuru olarak bunların karşısına çıkarılmıştır.

Hammer'in bildirdiğine göre devşirme usulü, Sultan I. Murad'ın Veziriâzâmı **Çandarlı Kara Halil Paşa**'nın buluşudur (24). Gerçekten **Çandarlı Halil Paşa**, kurduğu **Yeniçeri Ocağını** «acemi oğlan» da denilen devşirme gençlerden oluşturmuştur. Bununla beraber devşirme yöntemini doruk noktasına ulaştıran Kanuni'nin Veziriâzâm **Frenk İbrahim Paşa**'dır. **Hammer**'e göre saray aristokrasisinin en üst basamağında bulunan **İzrahim Paşa**, aynı zamanda devşirme iktidarının simgesi olmuştur (25). **Hammer**, daha sonra Osmanlı bürokrasisinin kalemiye sınıfında da başarıyla uygulanan devşirme yönteminin, küçük çocukların ailelerinden koparılıp alı-

(22) HAMMER, a.g.e., C. III, sh. 32, 53 vd.

(23) HAMMER, a.g.e., C. III, sh. 160.

(24) HAMMER, a.g.e., C. I, sh. 176.

(25) HAMMER, a.g.e., C. III, sh. 32, 53 vd.

narak yabancı bir çevrede yetiştirilmeleri demek olduğu için kaba ve hoyratça bir yöntem niteliği taşımasına karşın, Osmanlı bürokrasisinde, kimi olumsuz sonuçları yanında, hatırı sayılır olumlu sonuçlar da yarattığı kamsındadır (26).

3. Nihayet ilmiye sınıfının Osmanlı bürokrasisinde oynadığı önemli rol hakkında **Hammer**'in gözlemleri ve düşüncelerine de kısaca değinilmesinde yarar vardır. Gerçekten **Hammer** «Osmanlı Siyasi ve İdari Teşkilâtı» adlı eserinde bu konuya bir bölüm ayırmıştır (27). **Hammer**, İlmiye teşkilâtının ifta, kaza (yargı) ve tedarisat (öğretim) işlevlerini yapan makam ve mensuplarını başta Şeyhülislâm ve Kazasker olmak üzere tek tek ele almakla beraber, bunlardan en ziyade üzerinde durduğu, kaza teşkilâtıdır. **Hammer**'e göre, ilmiye sınıfı İmparatorluğun başlangıcında oldukça sıkı ve iyi işleyen bir eğitimden geçirilmekteydi. Bu sınıfın en önemli unsurları Kazasker (Anadolu ve Rumeli Kazaskerleri) tarafından atanan kadılardır. Gerçekten kadıların yargı görevi yanında, idarî (beledi), malî ve zabıta görevleri de vardı (28).

Kadıların gelirleri Osmanlı Devleti'nin ilk dönemlerinde hayli düşük olduğu için, bunlar rüşvet almadan yaşayamaz durumdaydılar. **Hammer**'in belirttiğine göre bu durum, Sultan I. Bayazıt'ın, rüşvet aldığı iddia edilen kadılardan onbeşini Yenişehir'de yakılmak üzere tutuklaması ve Süleyman Paşa'nın araya girip şefaath dilemesi üzerine, bunların sacede canlarını bağışlamakla kalmayıp, mahkeme harçlarını yükselt-

-
- (26) **HAMMER**, Staatsverfassung, C. II, sh. 193. Şu da var ki, devşirme yönteminin uygulanmasında çok ileri gidilmesi sonucunda, müslüman olmayan unsurların desteğindeki Osmanlı Devleti, bir Türk Devleti olmaktan nerdeyse çıkıp Doğu ve Balkan halklarından devşirme kişilerin devleti olmuştu.
- (27) **HAMMER**, Staatsverfassung, C. II, sh. 372-412.
- (28) Bu konuda bk. İlder **ORTAYLI**, Türkiye İdare Tarihi, Ankara, 1979, sh. 170; A. Ülkü **AZRAK**, Sozialstaatlichkeit und Berufsbeamtentum in der Türkei, in «Festschrift für Carl Hermann Ule», Köln, 1977, s. 503.

mek suretiyle gelirlerini de artırmasına kadar sürüp gitmiştir (29).

Bu olgu bir yana bırakılırsa, **Hammer**'e göre ilmiye sınıfı, Osmanlı Devletinde, özellikle Fatih Sultan Mehmed ve Kanuni Sultan Süleyman dönemlerinde büyük bir itibara sahip olmuştur. Eununla beraber **Hammer**, IV. Murad'ın Şeyhülislâm Ahizade Hüseyin Efendi'yi idam ettirmesi olayını da gözden kaçırmamış ve bu olayı Osmanlı tarihine sürülmüş büyük bir leke ve affedilmez bir günah olarak görmüştür (30). Yalnız, ulemanın itibarının 18. ve 19. yüzyıllarda iyiden iyiye azaldığını, bunda hem bunların yetiştirilmesinde ve atanmasında yolsuzlukların ve gevşekliklerin iyiden iyiye artmasının, hem de reaksiyoner tavırları yüzünden Osmanlı Devleti'nin ilerlemesine ve yeniliklere açılmasına engel olmağa kalkışmalarının önemli rol oynadığını **Hammer** de teslim etmektedir (31).

Sonuç olarak şunu söyleyebiliriz ki, **Hammer**, Osmanlı bürokrasisi hakkında, burada ancak bir özetini aktarmağa çalıştığımız açıklamalarıyla, oldukça gerçekçi ve bilimsel objektifliğe yüzde yüz bağlı ve değerini günümüzde bile hâlâ büyük ölçüde koruyan önemli katkılarda bulunmuştur.

(29) Şu kadar ki **Hammer**'in kadılık mesleğinde rüşvetin bu olayla noktalandığı izlenimini yaratacak bu satırları, bize pek gerçekçi gibi görünmemektedir. Nitekim **Hammer**, diğer eseri olan Osmanlı Tarihinde Kazasker Memikzadenin azline neden olan bir olayı da anlatarak, kadı ve müderris tayininde 17. yüzyıldan itibaren rüşvet ve iltimasın büyük ölçüde arttığını, bunun bu mesleklerin bozulmasına ve rüşvetin sürüp gitmesine de neden olduğunu bizat işaretlemektedir. Bk. Geschichte, C. II, sh. 170.

(30) HAMMER, Geschichte, C. II, sh. 380.

(31) Kanımızca **Hammer**'i ilmiye sınıfının nüfuz ve itibarı konusunda bir parça yanıltan ve bazı abartmalara sürükleyen şey, onun, ulemanın devlet ve dünya işlerinde tam anlamıyla bağımsız bir biçimde yargı yürütemediğini, İslâm devleti ideolojisini Osmanlı Devletine yüzde yüz egemen kılmanın söz konusu olmadığını, ulemanın ancak devletin yukardan aşağı zayıf düştüğü dönemde nüfuzunu artırabildiğini, fakat bunun dahi son çözümlemede ilmiye sınıfı aleyhine sonuçlar yarattığını yeteri kadar açıklıkla görememiş olmasıdır.